

*Лисенко Н. Є.,
доцент кафедри іспанської та французької філології
Київського національного лінгвістичного університету*

СПОСОБИ КОНСТРУЮВАННЯ ГІПОТЕТИЧНО-ФАНТАСТИЧНОГО МОЖЛИВОГО СВІТУ В ОПОВІДАННЯХ БЕРНАРА ВЕРБЕРА (НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ “L'ARBRE DES POSSIBLES”)

Анотація. Статтю присвячено виокремленню способів конструювання можливих світів в оповіданнях сучасного французького письменника-постмодерніста Бернара Вербера. Дослідження проведено з урахуванням екстралінгвальних – специфіки сучасного літературного процесу й жанру, до якого належать твори автора, фактів із його життя та інтралінгвальних чинників – композиційно-стильових особливостей оповідань автора, оповідний простір яких визначено як гіпотетично-фантастичний можливий світ.

Ключові слова: можливий світ, постмодернізм, оповідання, текстова референція, екстралінгвальні чинники, інтралінгвальні чинники.

Постановка проблеми. Художня вигадка, фікційність, а отже, світ художнього твору в різнобічному висвітленні постійно перебуває «на гребені хвилі» міждисциплінарного мейнстріму сучасних філологічних студій. Результати наукових пошуків не тільки лінгвістів, а й філософів і логіків ХХ – початку ХХІ століття дають право розуміти текст як результат реакції людини на світ та інші тексти [1, с. 6, 89], розглядати його як наслідок або граничну одиницю мовного відображення світу – світу, можливого відносно реальної дійсності [1, с. 8, 92].

Прийнято вважати, що терміносполука *можливий світ* уведена в науковий арсенал на початку ХVІІІ століття філософом, математиком і фізиком Г. Лейбніцем, хоча останнім часом з'являються твердження (А.А. Веретенников, С.А. Сремєєва, Ю.А. Обелець), що спроби дослідження цього явища зроблені задовго до появи трактатів німецького вченого. Теорія Г. Лейбніца репрезентує один із загальноновизнаних підходів до розуміння поняття *можливого*: у процесі творення світу Бог мав вибір і з-поміж багатьох можливих світів вибрав найкращий [2, с. 135–136]. До філософів, котрі вивчали природу й специфіку феномена можливих світів (І. Кант, Р. Карнап, С. Кріпке, Д. Льюїс, Я. Хінтікка, В. Целішев та ін.), долучились лінгвісти (А.П. Бабушкін, Л. Долежел, Т. Павел, К.А. Переверзев, М.-Л. Раян, Ю.С. Степанов, Н.В. Черемісіна та ін.), спрямовуючи наукові пошуки на способи реалізації можливих універсумів у тексті, зокрема в художній оповіді, побудову типологій художніх можливих світів тощо. Так, американська дослідниця М.-Л. Раян, розрізняючи текстовий реальний світ і світи, створені розумовими процесами персонажів, виокремила шість типів останніх, які є альтернативними першому: 1) епістемічні – знання персонажів про основний світ; 2) гіпотетичні – уявлення персонажів про майбутні події в текстовому світі; 3) інтенціональні – наміри персонажів щодо змінення подій основного світу; 4) світи бажань, тобто зміни в реальному текстовому світі, що відбивають бажані/небажані для персонажа події; 5) облігаторні – зміни основного світу, які збігаються/не збігаються з моральними принципами пер-

сонажа; 6) фантастичні – сни, фантазії, галюцинації або власні тексти персонажів [3, с. 109].

Метою статті є виявлення й опис способів конструювання можливих світів в оповіданнях сучасного французького письменника-постмодерніста Бернара Вербера. Дослідження проводиться на матеріалі збірки “L'arbre des Possibles”, оповідний простір якої визначено як гіпотетично-фантастичний можливий універсум.

Виклад основного матеріалу дослідження. Російська дослідниця-семіотик О.Є. Бразговська визначає *можливий світ* як епістемологічний варіант бачення світу реального, єдиним способом існування цього варіанта є висловлення/текст [1, с. 92]. В основі будь-яких стратегій текстотворення перебувають способи референції [1, с. 8]. Референція тексту, як і будь-який акт референції, визначається комунікативними намірами мовця та впізнаванням цих намірів адресатами. При цьому референційні інтенції автора здебільшого зумовлюються й визначаються «контекстом» і традиціями культурного середовища, в якому він перебуває [1, с. 22]. Однак жоден текст не є повністю експліцитним стосовно всіх характеристик вигаданого автором світу, і незрозуміло, наскільки читач має право заповнювати інформаційні прогалини висновками зі своїх спостережень навколишньої дійсності [4, с. 655] і як це відповідатиме авторському задуму. Російський лінгвіст О.Д. Шмельов звертає увагу на той факт, що вигаданий світ породжується самим художнім текстом, причому твориться щоразу заново під час кожного нового його прочитання. Світи, породжувані в різних актах прочитання одного й того самого тексту, можуть різнитися між собою залежно від сприйняття читача. Питання про стан справ у «дійсності» художнього твору є недоречним, оскільки її не існує окремо від актів прочитання цього тексту [1, с. 656]. Отже, характеристика «істинність/хибність» не є релевантною для художнього твору, референтом якого є можливий світ як можливий стан справ або можливий напрям розвитку подій [5, с. 38].

Специфікою сучасної епохи постмодернізму є розмитість меж між реальним та умовним, унаслідок чого ідея реальності поступово «стирається» зі свідомості людини. Стирання меж між фантастичним і мімітичним у мистецтві, нерозрізнення фантастичних і нефантастичних жанрів у літературі пов'язано насамперед зі змінами уявлень про саму реальність, із кризою репрезентативності мистецтва, яке найчастіше відображає так звану перетворену дійсність, тобто конструкцію реальності у свідомості й символічній мові різних соціальних груп [6, с. 143]. Наявність у постмодерністському художньому дискурсі елементів фантастики не є чимось чужорідним, вони постають природним вираженням поезики постмодернізму, виявляються в наративах і метатекстах. У творах літератури пост-

модерну фантастичне постає як «онтологічне», як безумовний атрибут моделі світу твору, іманентна риса зображеної умовної реальності [6, с. 140–142].

Збірка оповідань французького письменника-постмодерніста Бернара Вербера "L'arbre des Possibles" є поєднанням гіпотез автора щодо майбутнього стану справ у людському суспільстві ("Chacune de ces histoires présente une *hypothèse poussée jusqu'à son extrême*"), ймовірного розвитку подій за умов деяких фантастичних перетворень ("si on envoyait une fusée vers le Soleil, si une météorite tombait sur le jardin du Luxembourg, si un homme arrivait à avoir une peau transparente..."). Являючи собою суміш жанрів – фантастики, зокрема наукової, пригодницької літератури та есе, оповідання Б. Вербера є своєрідними роздумами про сутність людської цивілізації ("cette technique du *regard exotique sur l'humanité*"), в основу яких покладено як філософські теорії та наукові експерименти деяких учених ("après une discussion avec le professeur Gérard Amzallag, biologiste à la pointe des recherches mondiales sur le vivant"), так і спостереження самого автора ("d'une observation lors d'une promenade, d'une conversation avec un ou une amie, d'un rêve, d'une contrariété que je veux exorciser à travers une histoire") [10, р. 10–11]. У передмові до збірки письменник говорить про витoki своєї творчості – історії, які батько розповідав йому на ніч і які він бачив потім уві сні ("j'en rêvais la nuit"), казки, вигадані самим автором у скрутні моменти життя ("j'inventais un conte où je mettais en scène les éléments de mon problème"), що допомагали йому віднайти психологічну рівновагу ("Ce qui m'apportait un apaisement immédiat"), захоплені історії, складені в шкільний період життя на прохання дітей ("À l'école, les autres enfants me demandaient d'imaginer des histoires pour eux. Elles commençaient souvent par: "Il ouvrit la porte et fut frappé de stupeur"), які з часом набували все більшої фантастичності, перетворюючись на *гру*, основним правилом якої була постановка проблеми й пошук неординарного способу її вирішення ("Avec le temps ces récits sont devenus de plus en plus fantastiques. Puis cela devint un jeu dont la seule règle consistait à poser une problématique et à trouver une manière inattendue de la résoudre"). Написання оповідань для письменника слугувало своєрідним тренуванням у швидкому вигаданні історій ("j'ai eu envie d'entretenir ma capacité d'inventer rapidement une histoire") та способом розслабитись увечері, відпочиваючи від уранішньої праці над складанням «великих» романів ("en consacrant une heure le soir à la rédaction d'une nouvelle. Cela me détendait de ma matinée consacrée à l'écriture de "gros romans") [ibid., р. 9].

В основу вигаданих світів Б. Вербера покладено певні події та випадки з його життя, що, отже, визначають екстенціональний простір його творів, такі як відвідання притулку для старих ("La dernière révolte"), розповідь племінника про ієрархію учнів у класі залежно від знання цифр і вміння рахувати ("Le mystère des chiffres"), спостереження на вулиці за поведінкою перехожого, що намагався допомогти старому, котрий цього не потребував ("Noir"). Оповідання "L'arbre des possibles", яке дало назву всій збірці, написано після того, як письменник програв у шахи комп'ютеру, що спонукало його висунути гіпотезу про можливість «купи залізьяк» ("ce tas de ferraille"), за умови закладення в неї сукупності людських знань прогнозувати варіанти розвитку суспільства на короткий, середній і довгий терміни. "L'école des jeunes dieux" є нарисом майбутнього роману – продовження твору "L'Empire des anges", і спробою змало-

вання щоденного життя гіпотетичних юних богів, котрі вчать керувати життям людей. Розглядувана збірка оповідань – це, за свідченням самого автора, спосіб розповісти читачеві, як творяться його романи ("Ces nouvelles sont aussi une manière de vous présenter la genèse de mes romans") [ibid, р. 11].

Жанрова форма творів, об'єднаних у збірку і названих Б. Вербером "nouvelles", визначається словником як "Oeuvre littéraire, proche du roman, qui s'en distingue généralement par la brièveté, le petit nombre de personnages, la concentration et l'intensité de l'action, le caractère insolite des événements contés" [9], тобто характерними рисами оповідання є спорідненість із романом, мала форма, невелика кількість персонажів, концентрація й інтенсивність зображеної дії, незвичайний характер описаних подій. Ураховуючи той факт, що оповідання французького письменника є певною мірою постмодерністськими, вважаємо за необхідне виокремити таку їх особливість, як *загострена гіперболізація*, в основу якої покладено переважно *фантастичну* вигадку, «часом повний розрив із правдоподібністю, яка призводить до узагальнення, високого ступеня умовності» [7, с. 61]. У конструюванні гіпотетично-фантастичного можливого світу творів Б. Вербера визначну роль відіграє феномен так званого когнітивного *очуднення* (термін В. Шкловського), основним прийомом якого є *зсув просторово-часових координат* можливих світів далеко від звичного перебування персонажів [8]: від поверхні Землі – "Apprenons à les aimer", "Fragrances", "Le chant du papillon"; від часу зображеної у творі дійсності – подорожі в часі "PARIS. 1666" [10, р. 48] у "Vacances à Montfaucon", змалювання подій, що відбуваються в далекому майбутньому, – "depuis 12008" [ibid., р. 14] в "Apprenons à les aimer"; розширення кола персонажів за рахунок таких, що відрізняються від звичайних людей ("La cliente enchâssa la loupe sur le plus proche de ses huit yeux globulaires" [ibid., р. 34], "Elle voyait déjà comment placer ce bijou entre ses huit seins" [ibid., р. 35], "Des Soliens. Ils avaient l'apparence de bouffées de plasma animées, de grands papillons aux voilures orange. Ils pouvaient communiquer par télépathie" [ibid., р. 113]); персоніфікація феноменів живої (дерев у "L'ami silencieux") і неживої природи (предметів інтер'єру в "Un monde trop bien pour moi"), окремих частин людського тіла (лівої руки, яка збунтувала проти її володаря в "Manipulation").

Визначною прикметою постмодерністських творів Б. Вербера є *мовна гра*, що спостерігається на всіх рівнях тексту й виявляється в цитатності (посилання на Біблію в "Le règne des apparences"), відсиланні до результатів неіснуючих текстів (наукових експериментів вигаданих учених і їх результатів в "Apprenons à les aimer"), поєднанні в просторі одного твору текстів різних жанрів і стилів (художнього й публіцистичного в "Apprenons à les aimer", "La dernière révolte", художнього та розмовного стилю, міфу й побутового мовлення в "Celle qui hante mes rêves", художнього та наукового в "Le chant du papillon", художнього, розмовного й рекламного дискурсу в "Vacances à Montfaucon" тощо), на лексичному рівні – в особливому авторському словотворенні зі специфічною референційністю неолексем, що набувають ознак лінгвістичних знаків, актуалізуючись у контексті оповідань (*jabot-porte-monnaie* [ibid., р. 19], *humanicide, humanier, Chkronx, glapnawouet* [ibid., р. 22], *Glapnawouët* [ibid., р. 34]); на графічному рівні – у параграфемних засобах, таких як міжрядковий інтервал,

написання як окремих слів, так і цілих речень із великої літери. Наведені складники мовної гри автора з текстом і читачем творять своєрідний *іронічний стиль* письма.

Висновки. Являючи собою сни, галюцинації, марення, уявлення, припущення-гіпотези, оповідацько-персональні макрокосми у своїй сукупності становлять можливий універсум оповідань Б. Вербера, що дає підстави визначити його як гіпотетично-фантастичний, який твориться під впливом як екстралінгвальних, так й інтралінгвальних чинників, реалізуючи гіпотетичне через фантастичне й навпаки.

Література:

1. Бразговская Е.Е. Референция и отображение (от философии языка к философии текста) : [монография] / Е.Е. Бразговская. – Пермь : Перм. гос. пед. ун-т, 2006. – 192 с.
2. Лейбниц Г. Опыт теодицеи о благости Божией, свободе человека и начале зла / Г. Лейбниц // Лейбниц Г. Соч. : в 4 т. / Г. Лейбниц. – М. : Мысль, 1989. – Т. 4. – 1989. – С. 49–414.
3. Ryan M.-L. Possible Worlds, Artificial Intelligence and Narrative Theory / M.-L. Ryan. – N.-Y. : Bloomington & Indianapolis Press, 1991. – 285 p.
4. Шмелев А.Д. Суждения о вымышленном мире: референция, истинность, прагматика / А.Д. Шмелев // Логический анализ языка. Избранное. 1988–1995. – М. : Индрик, 2003. – С. 655–663.
5. Хинтиikka Я. Логико-эпистемологические исследования. Логика и методология науки : сб. избр. ст. / Я. Хинтиikka. – М. : Прогресс, 1980. – 448 с.
6. Иеронова И.Ю. Элементы фантастики во французском постмодернистском дискурсе / И.Ю. Иеронова, М.А. Белей // Вестник Балтийского федерального университета имени И. Канта. – 2015. – Вып. 2. – С. 140–145.
7. Бабелюк О.А. Поетика постмодерністського художнього дискурсу: принципи текстотворення (на матеріалі сучасної американської прози малої форми) : дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О.А. Бабелюк. – К., 2010. – 448 с.
8. Олейнікова Г.О. Композиційно-мовленнєві засоби вираження інших світів в англomовному науково-фантастичному тексті : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Г.О. Олейнікова. – Одеса, 2009. – 23 с.

Довідники:

9. Centre national des ressources textuelles et lexicales [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cnrtl.fr/definition/nouvelle>.

Джерело ілюстративного матеріалу:

10. Werber B. L'Arbre des Possibles / B. Werber – P. : Albin Michel, 2002. – 277 p.

Лысенко Н. Е. Способы конструирования гипотетически-фантастического возможного мира в рассказах Бернара Вербера (на материале сборника “L’arbre des Possibles”)

Аннотация. Статья посвящена выявлению способов конструирования возможных миров в рассказах современного французского писателя-постмодерниста Бернара Вербера. Исследование проведено с учетом экстралингвальных – специфики современного литературного процесса и жанра, к которому принадлежат произведения автора, фактов из его жизни и интралингвальных факторов – композиционно-стилистических особенностей рассказов автора, повествовательное пространство которых определено как гипотетически-фантастический возможный мир.

Ключевые слова: возможный мир, постмодернизм, рассказ, текстовая референция, экстралингвальные факторы, интралингвальные факторы.

Lysenko N. Methods of constructing a hypothetically fantastic possible world in the narratives of Bernard Werber (based on the collection of “L’arbre des Possibles”)

Summary. The article is devoted to the separation of the methods of constructing possible worlds in the narratives of Bernard Werber, a modern French postmodern writer. The research has been conducted taking into account the extralingual factors – the specifics of the modern literary process and genre, which includes works of the author, facts from his life and intralingual factors – compositional and stylistic peculiarities of the author’s narratives, whose narrative space is defined as a hypothetically fantastic possible world.

Key words: possible world, postmodernism, a narrative, textual reference, extralingual factors, intralingual factors.